

Демографски преглед

Београд

Година XVI

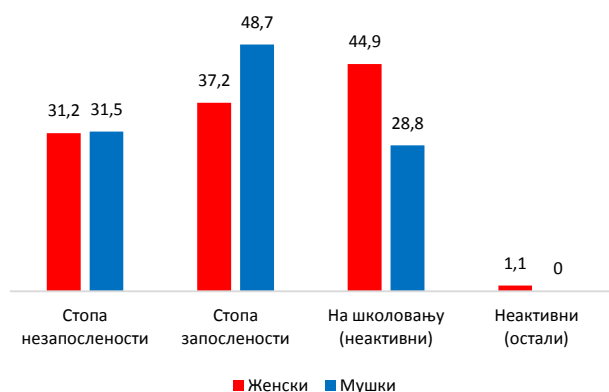
Број 62/2016

ТРАНЗИЦИЈА У РОДИТЕЉСТВО МЛАДИХ У СРБИЈИ*

Транзиција у одраслост у нашој земљи се одвија у друштвеном контексту који карактеришу веома ограничене структуралне и институционалне могућности. Услед високе незапослености и изразите несигурности на тржишту рада млади остају дуготрајно материјално и стамбено зависни од својих родитеља. Последице, низак степен аутономије одлаже и њихову породичну транзицију. С друге стране, постајање родитељем представља основни показатељ транзиције у одрасло доба и у нормативно-симболичком смислу, али и на нивоу праксе. Родитељство са собом доноси статус одраслог, и представља механизам остваривања независности у односу на породицу порекла.

У овом прилогу представљени су неки од налаза студије *Постајање родитељем у Србији, Социолошко истраживање транзиције у родитељство*, којој је циљ био да прикаже и анализира нормативе и праксе родитељства младих у Србији. Предмет истраживања, родитељство, је анализирано на макро, мезо и микро нивоу, док су *делање* и *структуре* коришћени као основни концепти. Овакву анализу је било могуће извести захваљујући триангулацији теоријских приступа, животног тока и социолошког приступа структурисане индивидуализације, као и комбинације квантитативних и квалитативних метода. Транзиција у родитељство је смештена у историјски и друштвени контекст. Испитивани су начини на који култура (нормативи) и структуре (лични ресурси младих: њихов стамбени, финансијски и положај на тржишту рада, те институционални механизми подршке) обликују рано родитељство. Посебан ниво анализе је представљала

Графикон 1. Радни статус младих који нису родитељи

биографизација транзиције у родитељство. Реч је о субјективној страни раног родитељства. Коришћени су различити извори података: документа, статистички извештаји, социолошке студије и анализе, анкетно и квалитативно истраживање. Истраживање је текло у две фазе и имало секвенцијални дизајн. У првој фази – из репрезентативног узорка (N=1 627) испитаника узраста од 19-35 година, из 62 општине централне Србије и Војводине из анкетног

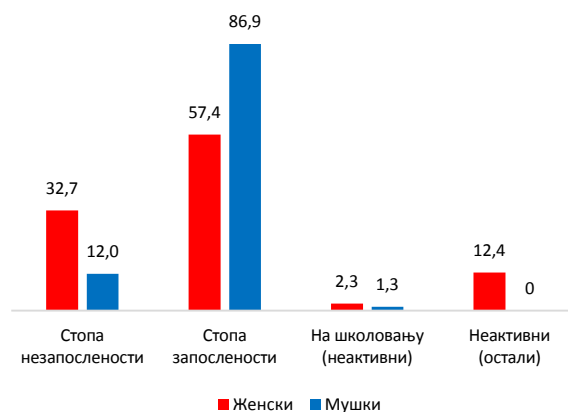
* Прилог представља пресек резултата студије *Постајање родитељем у Србији, Социолошко истраживање транзиције у родитељство* објављене 2016. године као издање Института за социолошко истраживања Филозофског факултета у Београду.

истраживања из 2011. године, издвојен је подузорок од 434 младих особа које су родитељи и које су анализирани. Налази до којих смо дошли у овој фази анализе су били основа теоријског узорковања (заснованог на варијаблама: пол, радни статус, образовање, место становања) за спровођење друге фазе – квалитативног дела истраживања. У овој фази обухваћено је 74 испитаника старих тридесет година, међу којима се нашло и 24 младих родитеља. Са испитаницима је вођен полу-структурирани интервју. Централна тема интервјуа је била социјална биографија, која је омогућила да се реконструишу транзиције и праксе у различитим животним доменима. Сви разговори су снимани и транскрибовани дословце, а потом је на њих примењена квалитативна анализа. Као и у случају квантитативне, у квалитативној анализи узимане су у обзир димензије: род, слој и етничка припадност, како би се утврдило да ли, и на који начин стратификационе разлике диверзификују праксе родитељства.

Млади родитељи и тржиште рада

Положај младих на тржишту рада је прилично неповољан, што уз велике стопе незапослености и растућу нерегулисаност радних ангажмана, Србију ставља у ред земаља у Европи са веома тешком транзицијом у одраслост и родно неуједначеном транзицијом у родитељство. Графикони 1 и 2 нам откривају неколико занимљивих података. Најпре, стопе незапослености младих, и родитеља и оних који то нису, веома су високе. Чак четвртина младих родитеља је незапослено. Даље, стопе незапослености међу младићима и девојкама који нису родитељи

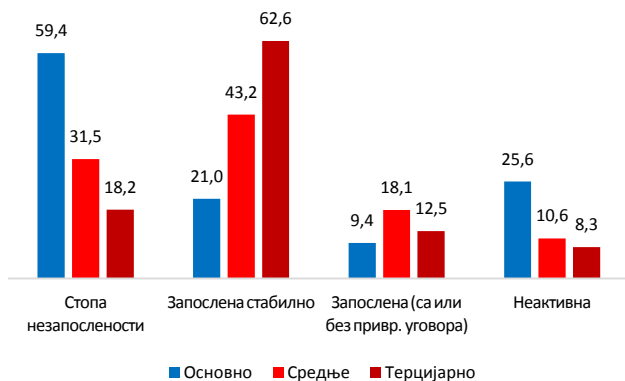
Графикон 2. Радни статус младих родитеља

су исте, али зато постоји значајна разлика у незапослености младих мајки и очева. Стопа незапослености очева је три пута мања него стопа незапослености мајки. Такође, свака осма мајка је неактивна/домаћица, што нас наводи на закључак да родни јаз (не)запослености на тржишту рада расте када пар добије дете. Постајање родитељем за жене носи искључивање са тржишта рада и повлачење у приватну сферу, док за мушкарце подразумева снажније укључивање у сферу рада и зарађивање. Овакав модел поделе сфера представља израз вредности у којем је основна улога мушкарца, улога храниоца, док је основна улога жене, улога неговатељице. Тржиште рада на тај начин представља веома

значајан фактор репродукције родних разлика и неједнакости. Могућности на тржишту рада су повезане са ресурсима младих особа, у првом реду са њиховим образовањем. Графикони 3 и 4 показују да и код мајки и код очева са смањењем образовања расте стопа незапослености, с тим што је ова тенденција јасније изражена код жена. Код жена је изражена веза између образовања и неактивности тако да је свака четврта мајка са основном школом домаћица, што је случај са сваком десетом са средњом школом и сваком дванаестом са факултетом. Даље, са повећањем нивоа образовања расту и стабилнији радни ангажмани и мајки и очева.

Графикон 3. Радни статус мајки према нивоу образовања

Са тржишта рада се чешће повлаче жене, и то интензивније са опадањем нивоа образовања. Очеви, са друге стране, су подједнако присутни на тржишту рада без обзира на квалификације, али сигурност посла који обављају зависи од њиховог нивоа образовања.

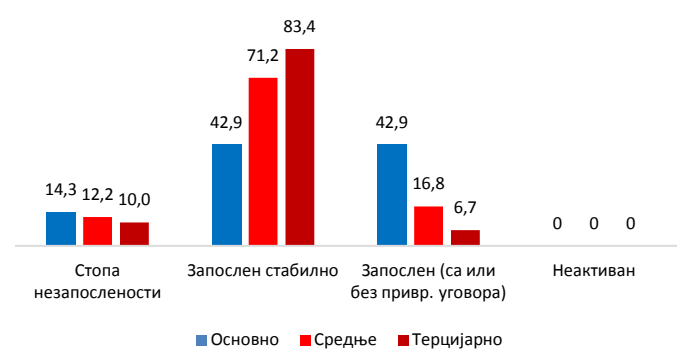
Кућни рад – родна асиметрија

Већи ангажман мушкараца на тржишту рада и патријархални културни образац се рефлектују и у подели домаћег рада. Асиметрија у домаћинству је изразито велика с обзиром да мајке обављају највећи део кућних послова (графикон број 5). Очеви су чешће укључени само у оне послове ван домаћинства, односно око набавке намирница, избацивања смеђа и плаћања рачуна. Изненађујуће је да су веома мале разлике између самих очева у степену спремности да се укључе у кућни рад. Очекивања су била да ће се млађи, урбани и образованији мушкарци чешће укључивати у свакодневне кућне послове, што анализа није показала. Већину послова подједнако не обављају ни они са основном ни они са факултетом.¹ С друге стране, мајке су подједнако укључене у готово сав (осим избацивања смеђа) домаћи рад без обзира на образовање.

Овакву поделу рада млади родитељи описују као датост, тако да је на мајкама: „Кућа, деца, ручак“, а од послова у кући обављају „све углавном“ (испитаница са завршеном основном школом, незапослена, живи у изнајмљеном стану). Запослена мајка сведочи: „Све обавезе су на мени - и ујутру да одведем дете у вртић и да га узмем из вртића и да скувам и да распремим и да оперем и да почистим. Апсолутно све“ (средња стручна школа, живи у проширеном домаћинству са супруговим родитељима). На сличан начин и очеви описују, али се њихови наративи разликују у начину објашњења овакве поделе. Они очеви са основним и средњим образовањем поделу на мушку и женску сферу сматрају „природном“, Мушкарци тако раде „мушке послове“ (испитаник, основна школа, запослен, живи у заједничком домаћинству са супругиним родитељима), послови који су „напољу“, а жене послове који су „унутра, женске послове“ (испитаник, занатска школа, пољопривредник). Неки од њих би били веома незадовољни уколико би они морали да раде „женске послове“ „Знаш кад не бих био задовољан? Кад би требало ја да усисавам, да пеглам,

да кувам... Углавном, ја сам, што се каже од 24 сата – 25 сати на ногама. Једино не бих волео кад бих баш стално ја морао да перем, кувам, усисавам, да слажем веш, да бришем прашину... Могу понекад, али зна се шта су мушки послови, а шта су женски“ (испитаник са завршеном средњом школом, запослен, живи у породичној кући са родитељима на селу). Мушкарци са високим образовањем су у већој мери спремни да преговарају и укључе се „онда када претерају“ са извлачењем од истих. „Некад се сувише опустим, па све испадне да она ради, па онда, кад мало се изнервира, онда преузем све ја. Али добро, постоје

Графикон 4. Радни статус очева према нивоу образовања

ствари да укључим машину после дванаест, за веш, за судове, свеједно. Ја изнесем тај веш, а некад се деси и ја да га прострем. Наравно, она пегла, ја шетам пса и идем у набавку, што се тиче бриге око детета, ту смо пола-пола, ко стигне да га пресвуче и тако то... Мислим, свакако било би глупо да кажем да је све једнако подељено, кад она ради више, пошто има и тих више ствари женских (смех)“.

Асиметрија је изражена и око поделе родитељских обавеза (графикон 6), иако јаз није тако велики као код домаћих обавеза. Налази тако показују да у активностима као што су: храњење, преповијање, успављивање мајке учествују у преко 70% случајева. Очеви су нешто спремнији да са супругом/партнерком деле оне обавезе око детета које подразумевају игру и забаву него свакодневне репетитивне послове. Обавезе око деце се значајно чешће деле у случају да су испитаници високо образовани и запослени. Симетрична расподела обавеза око неге и бриге за децу је израженија у случају да пар поседује више личних ресурса: високо образовање, радну и стамбену самосталност.

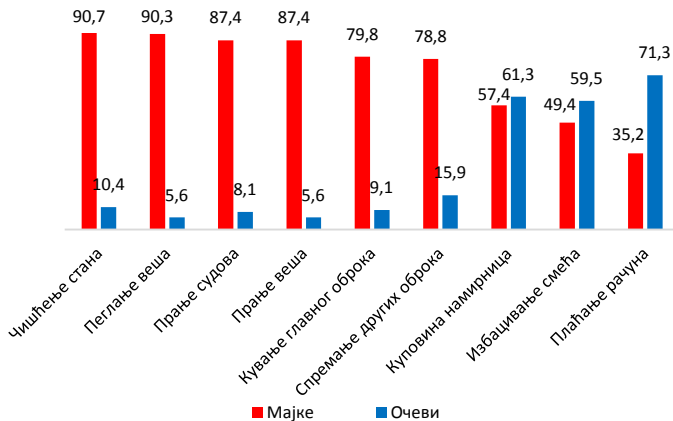
На основу квалитативне анализе издвојили смо три модела родитељских пракси. Први је традиционални: мајка је доминантни неговатељ, док је отац самоискључен из приватног домена, други је комплементаран: мајка и даље задржава своју доминатну улогу у бризи и нези око деце, а отац се укључује и „помаже“, док је трећи модел - реципрочни где оба родитеља мање-више подједнако деле обавезе око деце.

Први модел је највише заступљен. Њега далеко чешће описују младе мајке него млади очеви. За младе очеве чије супруге обављају све послове око деце оваква је подела природна: „Она је углавном заступљена 100%“ (испитаник, IV степен стручне школе, запослен, живи у заједничком домаћинству са родитељима и супругом, на селу). Младе мајке – доминантне неговатељице не деле то мишљење. Оне су незадовољне тиме што искључива брига око деце пада на њихова плећа. Па ипак, евидентан је изостанак њиховог настојања да такво стање ствари промене. Претпостављамо да ниски лични ресурси: мањак образовних (испитаница са завршеном основном школом), стамбених (све живе у проширеном домаћинствима) и финансијских ресурса, те присуство сукоба са члановима породице: са свекрама (две испитанице) и супругом (једна од њих), младе мајке приморавају да остану у улогама доминантних неговатељица.

¹ Образованији очеви су нешто спремнији да спреме други оброк и избацују смеће.

Симетрична расподела односно заједничко обављање активности око бриге и неге деце је далеко ређе заступљена, и то само у случају тзв. забавних активности (нпр. читање и успављивање деце). Младе мајке проналазе оправдање за такву поделу послова. Једна од њих тако каже да јој муж помаже око детета „*кад је ту и кад може, и кад има времена*“ (средња стручна школа, незапослена, живи у домаћинству мужевљеве баке и деде).

Графикон 5. Подела домаћег рада међу младим родитељима по полу

Млади очеви своју улогу у бризи и нези деце препознају као асистирање. Оваква подела послова је договорена – испреговарана. Један од њих на пример „*од када се родио, (сина) купа и успављује*“ (средњошколско образовање, запослен, живи у проширеном домаћинству са супружним родитељима).

Трећи реципрочни модел је најређе заступљен. У њему се оба родитеља по принципу максималне изменљивости брину о деци и негују их. Они их хране, купају, играју се са њима, воде их у шетњу и/или вртић, читају им приче, по принципу „ко шта стигне“. Овакав начин старања о деци углавном практикују високо образовани, запослени и стамбено независни млади родитељи. За разлику од претходна два модела, у овом млади очеви примећују значајну оптерећеност својих супруга бригом и негом детета, а настоје да их растерете тако што ће на себе преузети део обавеза. На пример, високообразовани, стамбено и материјално ситуирани испитаник на себе преузима да сина купа свако вече и изводи га „*напоље... 2 сата. То је оно што једино и могу да јој пружим кад нисам на послу.*“ Неретко, у причама ових младих родитеља проналазимо и описе забавних активности. Једна од испитаница, високо образована, стамбено и материјално доброstoјећа млада мајка, описује како се она и њен супруг играју са својим ћеркама: „*То је играње шта ћеш ти да будеш, шта ћу ја да будем, две играчке, ти си ово, ја сам ово. Што се бебе тиче исто је то играње, мада, само што он има и мало другачије игре. (Муж) свира гитару, купио је њој гитару дечкију, они ту заједно млате, певају...оно, као без проблема. Просто преноси јој то све, та нека интересовања, и та нека своја, где он иде, па увек је води са собом, и увек има нека занимања, увек је ту неко двористиште код неког другара.*“ Додајмо и то да су млади родитељи задовољни овим реципрочним начином старања о деци.

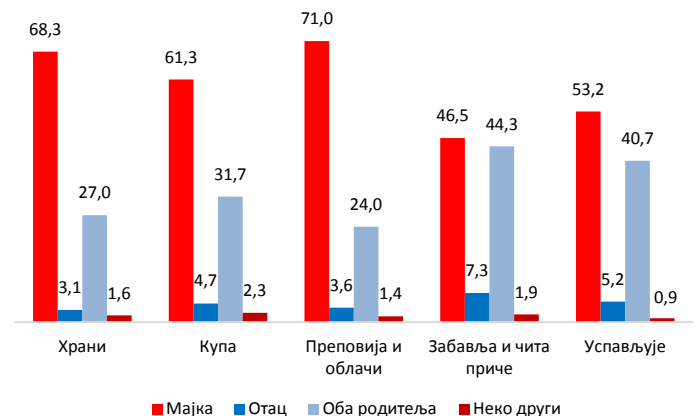
Промене које носи родитељство

Занимало нас је да утврдимо да ли је и какве је промене родитељство унело у животе младих родитеља. Ову анализу смо засновали на њиховим наративима. Сви они су сагласни да је родитељство коренито променило њихове животе, а већ на први поглед јасна је родна дистинкција у погледу перцепције промена. Мајке тако препознају родитељство као догађај након којег се „*буквално све променило*“, „*из корена*“. Овим младим мајкама је „*дете на првом месту*“, а оне за своју дужност сматрају да треба да „*цео живот посвете детету*“. За младе очеве родитељство је

донело лични раст и развој. Захваљујући својој новој животној улози они се „*лично мењају*“, постају „*зрелији, одговорнији*“.

Родитељство има значајан утицај и на динамику партнерског односа. Поред дефинисаног квалитета овог односа у временским одсечцима: пре него што су постали родитељи, и у садашњем тренутку, испитаници су учили значајне промене. Младе мајке су критичније у поређењу са младим очевима и себе чешће виде као запостављене у односу. Такође, чешће него млади очеви, младе мајке примећују емоционалну дистанцу у партнерском односу. За такво стање ствари проналазе објашњења. Реч је о: 1. давању примата родитељској над улогом партнерке. Тако један број њих примећује да је сва „*љубав отишла на дете*“ (средње образовање, незапослена, живи у проширеном домаћинству са мужевљевим родитељима); 2. недовољном неговању „*љубави која постаје навика*“ (основна школа, незапослена, материјално и стамбено зависна млада жена); 3. мању времена за партнера. Младе мајке примећују да се због кућних, и обавеза око деце са партнерима виђају „*у пролазу*“, „*када деца легну*“. Млади очеви партнерски однос виде на значајно другачији начин. Готово сви оцењују да су се са партнерком, од када су постали родитељи, зближили. Реч је заправо о својеврсном емоционалном умрежавању или симбиози. Један међу њима каже да су он и супруга сада „*много више блиски*“ и да „*више комуницирају*“ него пре (основна школа, запослен, живи у домаћинству са супружним родитељима). У основи ове умрежавајуће блискости стоји родитељство: „*обавезе око деце, заједничке бриге*“ (средње образовање, запослен, живи на селу у проширеном домаћинству са својим родитељима).

Графикон 6. Подела обавеза око неге детета међу младим родитељима

Сличне родно индуковане разлике проналазимо и када је реч о начину испољавања блискости. За младе очеве блискост је инструментална категорија. Бити близак за њих значи проводити време са партнерком и децом, заједно се борити за децу, уважавати и „*ускакати кад треба*“, бранити. Блискост за младе мајке има експресивно значење. Она се показује искључиво кроз емоционално испољавање: грљење, љубљење, мажење, додире и изјаве љубави.

Однос са родитељима

Иако родитељство са собом носи симболичко одрастање, млади стамбену и финансијску независност веома споро достижу тако да су у великој мери зависни од ресурса породице порекла чак и када оснују своју породицу. Чак четвртина младих родитеља (24,9%) живи у истом домаћинству са својим родитељима, 27,9% њих живи у наслеђеној некретности, 10,6% у стану који су им купили родитељи, а тек сваки осми (12,2%) пар живи у стану који су купили својим новцем. Индикативно је да су за започињање самосталног живота ресурси породице порекла више значајни него ресурси младих родитеља, чиме се класна репродукција одржава на високом нивоу посредована међугенерациском сродничком солидарношћу. Поред становања, млади од родитеља примају и

финансијску, али и друге облике подршке. Сваког двадесетог младог родитеља (4,6%) и даље издржавају родитељи у потпуности, а додатно сваког петог родитеља (18,4%) његови родитељи финансијски помажу.

Институционална подршка, нарочито она организационог типа (установе за чување и негу деце), недовољно је развијена, а њена доступност у различитим локалним срединама неједначена. Стога не чуди налаз да скоро девет од десет младих родитеља рачуна на мреже неформалне подршке и помоћи. Очеви и мајке младих родитеља најчешће помажу око чувања и неге деце и пружају емоционалну подршку, док су најмање укључени у обављање кућних послова. На пример, свакодневно и повремено се око чувања деце ангажује 68,3% бака и деда, док тек нешто више од трећине (37,8%) помаже у кућним пословима.

На коју врсту подршке и помоћи могу рачунати млади родитељи у великој мери зависи и од њихових личних ресурса. Тако у породицама у којима су оба млада родитеља запослена, живе у самостаном домаћинству и у градском насељу, финансијска подршка њихових очева и мајки је ређе доступна, али зато могу рачунати на помоћ око чувања деце. Уколико млади родитељи живе са својим очевима или мајкама у истом домаћинству или у близини, присутна је интензивнија интергенерацијска помоћ. Анализа наратива младих родитеља потврђује уочену статистичку слику. Млади родитељи не само да добијају различите видове подршке и помоћи од својих очева и мајки, већ исту и очекују. Своја очекивања базирају на неписаном правилу да као „деца својих родитеља“ имају право на помоћ. Њихови очеви и мајке им помажу безусловно, на жртвујући начин: „За све што треба, у сваком тренутку“ (испитаница, основна школа, незапослена, живи у изнајмљеном стану), и ређе, онда када их млади родитељи позову: „Кад стварно не може ништа друго, кад не можемо сами“ (испитаница, високо образована, запослена, стамбено и материјално добро ситуирана). Само једну врсту помоћи млади родитељи нерадо прихватају. Реч је о уплитању бака и деда у васпитање унучади. Иако нежељену, ову врсту помоћи могу избећи једино млади родитељи који од својих очева и мајки материјално и/или стамбено не зависе. Они не дозвољавају својим родитељима да им наруше ауторитет (средња школа, запослен, живи у заједничком домаћинству), за себе задржавају право да сами гаје бебу (испитаница, високо образована, запослена, стамбено и материјално ситуирана) и не дозвољавају да им се ико меша у васпитање сина (испитаница, високо образована, запослена, живи у изнајмљеном стану). Када је реч о нормативима родитељства, посебно је важан налаз да је (и) интергенерацијска солидарност родно обојена. Баке су тако задужене да младим родитељима помажу око чувања деце, обављања кућних послова, те пружања емоционалне подршке. Реч је нормативу интензивног мајчинства. Од очева се очекује и добија инструментална подршка (најчешће финансијска) јер им је приписана немогућност да пруже експресивну: „Отац ко отац... шта он зна шта мени треба?“ (испитаница, средњошколско образовање, незапослена, живи у домаћинству са мужевљевим родитељима). На овом месту није наодмет подсетити и на раније поменути налаз да млади очеви и младе мајке на сличан начин практикују своје родитељство. Млади очеви у својим породицама имају инструменталне, а младе мајке експресивне улоге.

Препоруке за унапређење положаја младих родитеља

Основни циљ практичних политика би требало да буде омогућавање и потпомагање аутономије приликом транзиције младих у родитељство. То значи да се проблеми родитељства не свде на питање рађања и депопулације, већ сагледавање свих

објективних и субјективних чинилаца који доприносе да се млади одлуче да постану родитељи, да се одлуче и за рађање другог детета, а затим омогућавање подршке која им је потребна за усклађивање родитељства са другим сферама живота: професијом, партнерством, слободним временом.

На основу налаза студије формулисали смо следеће препоруке за практичне политике, које смо поделили у две велике групе: 1. оне које су усмерене на директну подршку родитељима, и 2. оне које имају за циљ усклађивање родитељства са другим сферама живота.

Директна подршка родитељима	Усклађивање родитељства и других сфера
Доступно становање: Омогућавање субвенционисаних кредита; развијање програма „социјалне изградње“ станова за младе родитеље.	Омогућавање ширег обухвата предшколских установа: Повећати обухват деце, водити рачуна о квалитету услуга (посебно на однос броја запослених и броја деце); посебне мере развити за подршку деци у руралним крајевима и ромској популацији.
Родитељско одсуство: Плаћено одсуство за све родитеље (и за мајке које не раде); размотрити могућности увођења обавезног родитељског одсуства за очеве.	Флексибилизација школовања, посебни програми, целоживотно учење: Омогућавање студирања на даљину или у посебним терминима. Развијање посебних програма који би омогућили младим родитељима који су рано изашли из система образовања да стекну извесне компетенције.
Проширивање услуга медицинске подршке: С обзиром на све чешће одлагање родитељства развити адекватне мере које долазе са каснијим покушајима зачећа и рађања.	Регулисање рада: Осигурати да се постојећа законска решења у погледу радничких права поштују (на приход, плаћени одмор, плаћено боловање, пензијско и здравствено осигурање). Повећати сигурност запослења за младе а посебно за родитеље.
Новчани трансфери родитељима: Размотрити могућности да се граница за дечији додаток укине или помери чиме би се омогућио шири и дужи обухват деце. Увести новчане трансфере и за незапослене мајке.	Сензибилисање радне културе: Промовисање друштвено одговорног пословања и политика унутар јавних и приватних компанија које су <i>пријатељске</i> према родитељским обавезама и мајки и очева.
Саветовање: Развијање система информисања и стручне подршке родитељима током целокупне транзиције у родитељство.	Флексибилни радни аранжмани: Промовисање ширег обухвата на тржишу рада са скраћеним радним временом, радом од куће и сличним флексибилним аранжманима за родитеље.

Др Смилка Томановић,
др Драган Станојевић и др Милана Љубичић